

PAPILDOMUMO PRINCIPAS PSICHOLOGIJOJE

A. Lencevičius

Šiuolaikinė psichologija intensyviai skverbiasi į naujas tyrimų sritis, perima eksperimentines strategijas bei metodus. Vis labiau įsigali tikslūs laboratoriniai eksperimentai, tyrimų organizavimui bei rezultatų analizei taikomi matematiniai metodai. Tokia tendencija, be abejonės, progresyvi, kadangi nėra kito kelio, kuriuo einant margas psichologijos faktų ir teorijų rinkinys virstų tikrai moksline disciplina. Tačiau tokia raida kelia nemažai problemų. Plečiantis psichologijos tyrimams, vis labiau jiems diferencijuojantis, pasimeta svarbiausias šio mokslo objektas – žmogus. Vietoj jo atsiranda abstraktūs „psichologiniai mechanizmai“, „sąmonės turinys“, „aktai“, „procesai“ ir kt. Psichologinio tyrimo mechanizmas taip pat problemiškas. Dažnai kyla pavojus, kad psichologas mąsto kartu su aparatu, „nejaučia skirtumo tarp objektyvios, pažinios realybės ir tų mokslinių sąvokų, kuriomis jis operuoja ir kurios yra tik dalinis ir vienpusis tikrovės atspindys“ [8, p. 6, 7].

Šių problemų sprendimo esmė – metodologinio psichologijos pagrindo tobulinimas. Mūsų nuomone, psichologijoje vertėtų pasitelkti papildomumo principą. Šį principą suformulavo danų fizikas N. Boras – norint atkurti reiškinio vientisumą, pažinimui reikia taikyti viena kitą šalinančias, papildomas sąvokų klases. Tokios idėjos atsiradimą paskatino XX a. pradžioje susidariusi fizikos krizė. Skirtingi tyrimo metodai duoda skirtingus rezultatus ir, be to, vienas su kitu nesuderinamus. N. Boras siūlė šiuos rezultatus traktuoti ne kaip prieštaraujančius, o kaip papildančius

vienas kitą. Reiškinių aprašymas bus pilnas tik tuomet, kai bus pateikti visi vienas kitą papildantys tyrimai.

Papildomumo principą galima taikyti ir šiuolaikinėje psichologijoje. Jis padėtų naujai pažvelgti į daugelį metodologinių psichikos tyrimo sunkumų.

Psichologijos metodologinės problemos

Psichologijoje dažnai pabrėžiamas metodologijos reikšmingumas bei sunkumai, su kuriais susiduriama mėginant sukurti teorinius mokslo apie psichiką raidos pagrindus. L. Vygotskis rašė: „nė vienas mokslas neturi tokių įvairių ir svarbių metodologinių problemų, tokių kietai užveržtų mazgų, neišsprendžiamų prieštaravimų kaip psichologija. Todėl negalima žengti nė žingsnio, neatlikus tūkstančio išankstinių apskaičiavimų bei pataisymų“ [3, p. 418]. Per daugiau kaip pusę amžiaus L. Vygotskio teiginio aktualumas nesumažėjo [5, 6, 8]. Metodologijos reikšmingumo priežastys glūdi psichologijos objekto sudėtingume. Sukaupta didžiulė psichikos tyrimų empirinė medžiaga, kurios tiesiog negalima aprėpti be naujų metodologinių principų.

Psichologijoje objektas ir subjektas turi tą pačią prigimtį: psichika kaip subjektas tiria psichiką kaip objektą. A. Šerozija pabrėžia, kad psichologija visuomet psichiką traktuoja „dviejuose asmenyse“, vienu iš kurių psichika atsisukusi į pažinimo subjektą, kitu - į objektą. Tokiu būdu nustatčius diametralias psichikos pozicijas subjekto ir objekto atžvilgiu, psichologija kartu netenka „tiesioginio“ stebėjimo galimybės, t. y. negali stebėti psichikos tuo pat metu iš subjekto ir iš objekto pozicijų, drauge ir realios galimybės matyti visybinių fenomenologinę psichikos struktūrą. Klasikinėje psichologijoje einama psichikos suskaldymo linkme ir žinių sistema kuriama remiantis duomenimis, gautais stebint iš subjekto (introspekcija) arba iš objekto pusės (klasikinis biheviorizmas).

Kita psichologijos metodologinė problema - jos gaunamų žinių objektyvumas, galimybė lyginti vienus duomenis su kitais. Psichikos reiškinius reikia registruoti, įvertinti, matuoti. Pirmasis objektyvų matavimą psichologijoje bandė taikyti G. Fechneris, sukūręs psichofiziką. Psichika matuojama lyginant jos reiškinius su vienu ar keliais etalonais. Tokiais etalonais ar elementais imami introspektiškai nustatomi reiškiniai - pojūtis (jo buvimas ar nebuvimas, nusakomas jutimo slenksčiu), pojūčio pokytis, dirgiklio poveikis, aprašomas fizikinėmis jėgomis, intensyvumo charakteristikomis. Tai bene pirmasis metodologinis fizikos ir psichologijos bendradarbiavimas. Psichofizika buvo kuriama pagal tuometinės klasikinės fizikos pavyzdį (tai atspindi ir pavadinimas). Tuometinėje fizikoje idealu buvo laikoma objektyviai išmatuojamų, griežtai determinuotų reiškinų sistema. Psichofizika, remdamasi klasikinės fizikos metodologiniais pagrindais, negalėjo visiškai įgyvendinti jai keliamų užduočių.

Kitas mėginimas kurti griežtą formalizuotą psichologinių žinių sistemą buvo biheivoristų pastangos introspekciją pakeisti kito žmogaus elgsenos tyrimu. Biheivoristai atsisakė subjektyvaus sąmonės turinio kaip tyrimo objekto ir introspekcijos kaip tyrimo metodo, tobulino savo S→R tipo eksperimentinę schemą. Laboratoriniuose tyrimuose buvo gaunamos gana griežtai determinuotos sistemos, tačiau natūraliomis sąlygomis rezultatai kartais būdavo kitokie.

Bendras metodologinis psichofizikos bei klasikinio biheivorizmo trūkumas tas, kad psichika traktuojama mechanistiškai, kaip tam tikrų elgsenos aktų ar pojūčių bei asociacijų, kurias galima išmatuoti ir nustatyti priežastinius ryšius, sistema. Kaip pavyzdį imkime slenksčių matavimo problemą, kuri aktuali ir psichofizikoje, ir biheivorizme. Psichologijoje matuojant sensorinius slenksčius, gaunamas rezultatų išsibarstymas. Toks pats vaizdas gaunamas ir fizikoje matuojant įvairius reiškinis, tačiau klasikinėje fizikoje tai yra ma-

tavimo procedūros paklaidos. Patikslinus matavimo metodus, rezultatų išsibarstymas mažėja. Psichologijoje matavimo metodų tobulinimas nesumažina išsibarstymo. Slenkstis yra tikimybinė objekto savybė, kitos savybės (dėmesys, valia, išmokimas) gali turėti įtakos matavimo rezultatui. Matuojant psichikos savybę ir bandant atsižvelgti į pašalinius kintamuosius, kinta matuojama savybė. Apie tai, kritikuodamas biheviorizmą, rašė V. Keleris: „tyrimo metodas tampa tiriamo reiškinių dalimi“ [cit. pagal: 4, p. 13]. Objektas ir registruojanti sistema tampa vientisu vienetu, o pasirinkti galima tik santykinę ribą tarp objekto ir registruojančios sistemos. Reikia pabrėžti, kad registruojanti sistema suprantama ne vien mechanistine prasme, kaip matavimo metodas, tačiau ir metodologiškai – kaip subjekto ir objekto santykis, į kurį įeina teorinis pagrindas, tyrimo nuostata, hipotezė. L. Vygotskis rašė, kad jau konkrečių metodų taikymas turi tam tikras metodologines prielaidas; psichotechnikas naudodamas chronoskopą kartu operuoja ir „chronoskopo filosofija“. „Chronoskopo filosofija yra kur kas sudėtingesnis dalykas negu jo technika“ [3, p. 346].

Mėginimas ką nors sužinoti apie subjektyvų stimulo vaizdą keičia reakciją į jį. Žinios apie stimulo vaizdą ir reakciją į jį papildo viena kitą, tačiau negali būti išvestos viena iš kitos ir jų negalima stebėti vienu metu, kadangi jas tiriant panaudojamos skirtingos tyrimo nuostatos. Tai neleidžia eksperimentinę psichologiją laikyti griežtai determinuotus ryšius turinčia moksline sistema (klasikinės fizikos pavyzdžiu). Susidarė situacija, kai mokslo šaka, plėtodamasi, turėdama tikslą taikyti priežastingumo ryšius, susidūrė su šio principo nepajėgumu atspindėti tikrovę. Tokia padėtis vadinama mokslo krize. Psichologijos krizė tęsiasi iki šiol, jos būdingas bruožas – bendrosios psichologinės teorijos nebuvimas ir abejonės dėl galimybių kada nors sukurti tokią teoriją. Ši psichologijos krizė visų pirma metodologinė – nerandama, koks subjekto ir objekto santykis gali realiausiai atspindėti objektą.

Psichologijoje bandoma išspręsti šias problemas kuriant daug atskirų teorijų, t. y. skaidant objektą į atskiras dalis. Tačiau dalis neturi visumos savybių. Atskirų dalių savybių suma neatpatina visumos savybėms. Atskiras objekto ar jo dalių savybes reikia laikyti papildančiomis viena kitą.

Daugybė psichologijos teorijų yra nepriekaištingos nagrinėjant uždarą sistemą, tačiau viena teorija sunkiai siejasi su kita, kartais gaunami prieštaringi rezultatai. Esant tokiai situacijai, viskas paverčiama eksperimentinių metodikų tobulinimu, ir jos taip išsivystė, kad galima sukurti dvi eksperimentines procedūras, viena iš kurių patvirtintų hipotezę, o kita paneigtų. Pernelyg didelis susikoncentravimas į metodikas nėra pats geriausias kelias, kadangi tiriamas ne objektas, o jo ir registruojančios sistemos junginys. „Eksperimentas ne turtina pažinimą, o kontroliuoja jį“ [3, p. 346]. Psichologijoje daugiau reikėtų atskleisti skirtingų teorijų bendrumų. Kaip kiekvienas požiūris papildo bendrą vaizdą, taip ir psichologijoje skirtingų autorių darbai turi tapčių idėjų, tik jos reiškiamos skirtingais terminais ir formomis.

Papildomumo principo esmė

Panaši krizė susiklostė fizikoje XIX–XX a. sandūroje. Perėjimas nuo klasikinės fizikos makroobjektų prie kvantinės fizikos mikroobjektų susijęs su griežto determinizmo sąvokos peržiūrėjimu. Pagrindinis mikrofizikos teiginys skelbia, kad jos tyrimo objektams būdingi tikimybiniai dėsniai. Branduolinės teorijos raida išryškino esminį mechanistinio gamtos aprašymo ribotumą. Danų fizikas N. Boras, nagrinėdamas šviesos banginės-korpuskulines savybes, rašė: „Šviesos sklidimo erdvinis nenutrūkstamumas ir šviesos efektų atomiškumas yra to paties reiškinio papildantys aspektai. Papildomumą mes suprantame ta prasme, kad abu aspektai atspindi vienodai svarbias švie-

šios proceso savybės, be to, šių savybių negalima tiesiogiai priešinti viena kitai, kadangi detales, nė analizė klasikinės mechanikos pagrindu pareikalautų viena kitą neigiančių eksperimentinių nuostatų. Kartu pati ši situacija verčia mus atsisakyti nuo visiško priežastinio šviesos reiškinių aprašymo ir tenkintis tikimybiniais dėsniais" [2, p. 18]. Papildomumo principas teigia, kad tiriant mikroobjektus (elementariausias daleles) skirtingi tyrimo metodai duoda skirtingų rezultatų ir, be to, vieną su kitu nesuderinamus. Šiuos rezultatus reikia traktuoti ne kaip prieštaraujančius, o kaip papildančius vienas kitą: objektyvi tiesa tokia, kad vienas tyrimas duoda vienokį rezultatą, o kitas - kitokį. Reiškinių aprašymas bus pilnas tik tuomet, kai bus pateikti visi vienas kitą papildantys tyrimai. Kvantinėje fizikoje galima išmatuoti elementariosios dalelės impulsą, tačiau tuomet nieko negalima pasakyti apie jos koordinates, ir priešingai - nustatčius koordinates, nežinome impulso. Reiškinių esmė - ne matavimo prietaisų netobulumas. Elementariosios dalelės tokios jautrios, kad neįmanoma jų stebėti nedarant poveikio. Stebimas reiškinyje ir stebėtojas su visomis stebėjimo priemonėmis sudaro vieną nedalomą kompleksą.

Papildomumo principo taikymo psichologijoje aspektai

Analogiška situacija egzistuoja psichologijoje. Nors ir dėl kitų priežasčių, joje taip pat neįmanoma pašalinti stebėtojo įtakos ir ne tik tuo atveju, kai „stebėtoja“ yra paties subjekto sąmonė (introspekcijos atveju), nes kiekvienas stebėjimas ar eksperimentas kartu su tiriamu reiškiniu sudaro vientisą kompleksą.

N. Boro pažiūros. Tokią paralelę tarp fizikos ir psichologijos pastebėjo ir papildomumo principo kūrėjas N. Boras: „mes galime charakterizuoti bendrą šiuolaikinės psichologijos (1938 m.) kryptį, kaip reakciją prieš psichinio patyrimo mėginimą

išskaidyti į elementus, kuriuos galima būtų sujungti tokiu pat būdu, kaip tai daroma su matavimų rezultatais klasikinėje fizikoje [...]; aš norėjau atkreipti dėmesį į gnoseologinį argumentą, bendrą abiem pažinimo sritims (fizikai ir psichologijai), ir tokiu būdu paskatinti didesnę domėjimąsi tuo, kiek santykinai paprastų fizikinių problemų sprendimas gali padėti paaiškinti sudėtingesnius psichologinius klausimus" [2, p. 44, 45]. Papildomumo principas taikomas tokiose situacijose, kur tiriamas reiškiny s ir tyrėjas sudaro vientisą neatsiejamą kompleksą. Kaip tik tokia situacija egzistuoja psichologijoje. Žmogaus elgesys keičiasi, kai tik jis pastebi, jog yra stebimas. Žmogus yra aktyvus, jis veikia, stebi pats save. Pačioje, eksperimentinėje užduotyje gali slypėti pašaliniai faktoriai, turintys įtakos rezultatams.

Pašaliniai kintamieji ir papildomumo principas. Šios problemos psichologijoje įgauna pašalinių nepriklausomų kintamųjų išskyrimo reikšmę. Tariant žmogaus psichiką, nagrinėjama viena ar kelias konkrečių savybių, tačiau žmogaus psichika yra vientisas darinys. Labai sunku atsiribot nuo kitų veiksnių įtakos. Nepriklausomi kintamieji, kurie eksperimentinėje situacijoje užfiksuojami ir registruojami, neišsemia visų galimų šalutinių poveikių įvairovės. Atskiru ypatingu šalutiniu poveikiu reikia laikyti pačią eksperimentinio tyrimo situaciją. Įsikišimas į proceso eigą ar objektą, turint tikslą ištirti jį, daro įtaką pačiam objektui ir todėl tokio tyrimo rezultatus laikyti objektyviais galima tik su tam tikra tikimybe. Ši problema aktuali ne tik psichologijoje. N. Boras rašė, kad egzistuoja gnoseologinė problema, visiškai nauja gamtamoksliniams tyrimams. Ilgą laiką kiekvieno tyrimo faktų aprašymas rėmėsi prielaida, kad galima tiksliai atriboti objektų veiklą nuo tyrimo priemonių. Tačiau vaizdas keičiasi, kai fizikoje imami tirti tokie reiškiniai, kaip individualūs atominiai procesai, kurie dėl savo prigimties iš esmės nustatomi tiriamų objektų sąveika su matavimo prietaisais, apibūdinančiais eksperimentinę

nuostatą. Būtent ši aplinkybė nurodo tai, kad nė vieno tyrimo rezultato negalima laikyti informacija apie nepriklausomas objektų savybes (savybes paties savyje). „Mes niekuomet negalime pilnai kontroliuoti išorinių sąlygų, kuriose yra kiekvienas atskiras atomas“ – pažymėjo N. Boras, rašydamas apie atomo tyrimų problemas [2, p. 36]. Psichologijoje taip pat neįmanoma kontroliuoti absoliučiai visų eksperimentinio tyrimo sąlygų. „Eksperimentatorius ne visada žino, kurie šalutiniai kintamieji yra relevantiniai jo eksperimento metu. Todėl yra pavojus įvertinti eksperimente ne nepriklausomų kintamųjų arba ne vien nepriklausomų kintamųjų efektą. Kai kurie iš anksto numatyti šalutiniai kintamieji kinta eksperimento metu sistemingai, kartu su keičiamomis nepriklausomų kintamųjų reikšmėmis“ [1, p. 36].

E. Brunsvikas teigė, kad rezultatų tikimybinis pobūdis priklauso ne nuo psichologijos metodų netobulumo ir ne nuo nepakankamos pašalinių kintamųjų kontrolės, o nuo labilių organizmo adaptacijos savybių, kadangi toje pačioje situacijoje galimi daugelis atsakymų, kurie yra funkciškai tapatūs. Ekologiniu E. Brunsviko požiūriu, kinta ir pati situacija, todėl „psichologai turi užsiimti ne vien vidurkių skaičiavimu, bet ir nustatyti koreliacijas tarp kintančių situacijų ir atsakymų“ [cit. pagal: 11, p. 93]. Neatsisakydamas nei nuo vieno eksperimentinės psichologijos reikalavimo, E. Brunsvikas teigia, kad eksperimentai turi būti vis labiau reprezentuojantys, t. y. tyrėjai turi atkreipti dėmesį į visus ekologinius kintamuosius. Šios pažiūros aktualios ir atspindi praktinės psichologijos priekaištus teorijai, kurios atitrūkimas nuo praktinės tikrovės bei teorinių rekomendacijų įgyvendinimo sunkumai yra svarbūs visai psichologijai. Argumentacijos esmė ta, kad, norint objektyviai aprašyti ir harmoningai apimti tyrimo faktus, beveik visose pažinimo srityse reikia atkreipti dėmesį į sąlygas, kuriose gauti šie faktai.

Psihikos tikimybinė interpretacija ir papildomumo principas. Papildomumo principo taikymo psi-

chologijoje galimybę nagrinėjo I. Gurevičius ir I. Feigenbergas [4, 9, 10]. Jie rašė, kad patys kol kas tiksliai nežino, kaip galima taikyti šį principą psichologijoje, tačiau kaip vieną iš galimų variantų siūlo branduolinės fizikos tikimybių dėsnų matematinį aparatą perkelti į psichologiją, arba sukurti panašų matematinį aparatą, kuriame viena pagrindinių sąvokų būtų tikimybių amplitudžių interferencija. Tačiau, mūsų nuomone, papildomumą reikėtų taikyti ne vien tik instrumentiniu aspektu, bet ir metodologiniu, – kaip bendrą pažiūrų sistemos pagrindą.

Papildomumo principas ir psichikos funkcionavimo lygiai. Šį principą psichologijoje mėgina taikyti A. Šerozija. Jo nuomone, suskaidžius psichikos pasireiškimo realybę į sąmonės ir pasąmonės sritis bei vieningą unitarinę nuostatą, kaip kažką iš anksto psichiškai esamą, su papildomumo principo pagalba galima atkurti bet kurios iš šių trijų sferų vaizdą atskirai arba visus tris kartu [12]. A. Šerozija teigia, kad psichologijos pagrindų pagrindas – galimybė atskleisti centrinę psichikos problemą – sąmonės ir pasąmonės reiškinių santykių psichikoje. Kadangi skirtumas tarp šių psichikos modifikacijų reikšmingas, todėl reikšmingai turi skirtis ir konkretūs jų tyrimo metodai. Vienu ir tuo pačiu metodu negalima atskleisti sąmonės ir pasąmonės turinio.

Toks papildomumo principo taikymas rodo, kad šis metodologinis postulatas gali būti produktyvus. Tačiau A. Šerozija, remdamasis bendra gruzinų psichologijos mokyklos kryptimi, apsiriboja sąmonės ir pasąmonės reiškinių (nuostatos) papildomu tyrimu. Papildomumo principas suteikia galimybę naujai analizuoti ir kitus psichikos fenomenus. Taigi jis tampa savotiška mokslinė fenomenologija, įgalinančia aprašyti ir jungti skirtingas psichikos pasireiškimo sferas.

Papildomumo principas psichologijos praktikoje, eksperimente ir teorijoje

Psichologijoje, kaip ir kvantinėje fizikoje, papildomumo principo taikymas visiškai nereiškia atsisakymo nuo įprastų (tradicinių) metodų ir kategorijų, naudojamų konkrečiuose moksliniuose tyrimuose. Šį principą reikia traktuoti kaip papildomą klasikinių metodų ir kategorijų aprašymą. „Psichologija turi naudoti papildomumo principą, kaip visybiško psichikos vaizdo visose modifikacijose atkūrimo metodą“ [12, p. 752].

Tas faktas, kad gali būti daug to paties objekto papildančių vienas kitą aspektų, neveda į pozityvistinį bendrosios metodologijos bejėgiškumo įrodymą. Priešingai, papildomumo principas nurodo kelią tolesnei pažinimo raidai. „N. Boras ne tik iškėlė klausimą apie dialektinį prieštaravimą toje mokslinio pažinimo srityje, kurioje jis dirbo, bet ir bandė originaliai spręsti šį klausimą. Papildomumas – neabejotinai objektyvios dialektinės priešybės atspindėjimo forma“ [7, p. 31].

Praktinė psichologija, be abejonės, iškėlė daug problemų. Teorinės ir eksperimentinės psichologijos principai bei rezultatai ne visada gali padėti praktikoje. Psichologas praktikas dirba ne eksperimentinėmis sąlygomis, todėl jam ypač svarbu atsižvelgti į visą žmogaus „ekologinę aplinką“. Svarbiausia į žmogų žiūrėti kaip į visuomenės, aplinkos, gyvenimo dalį, o ne kaip į „tiriamąjį“. Tai reikalauja iš psichologo praktiko ne tik žinių, bet ir empatijos, intuicijos bei daugelio kitų savybių.

Šiuolaikinei psichologijai reikalingas papildomo aprašymo metodas, kuris kartu taikant bazinę psichikos vientisumo kategoriją leidžia psichologiją vadinti šiuolaikine tikrąja šio žodžio prasme.

ПРИНЦИП ДОПОЛНИТЕЛЬНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

А. Ленцявичюс

Резюме

Одна из основных методологических проблем психологии – гносеологическая связь между объектом и субъектом познания. Тот факт, что в психологии имеется множество теорий и направлений, явно свидетельствует о трудностях на пути преодоления кризиса. Один из возможных путей решения методологических проблем – применение в психологии принципа дополнительности, который гласит: для того чтобы воссоздать единство явления, необходимо в познании применять взаимоисключающие, „дополняющие“ классы понятий, стратегии исследований. Многоликость фактов психологии может быть объединена при помощи принципа дополнительности. Различные результаты, полученные в различных условиях, на основании различных теоретических предпосылок, дополняют познавательный образ одного и того же явления. Исследователь оказывает значительное влияние на исследуемый объект. В психологии – это часть проблемы посторонних переменных. К объекту исследования необходимо применять „экологический подход“. Принцип дополнительности не означает отказа от традиционных методов и категорий, этот принцип предлагает применять дополнительное описание традиционных понятий.

DAS PRINZIP DER ERGÄNZUNG IN DER PSYCHOLOGIE

A. Lencevičius

Zusammenfassung

Ein wichtiges methodologisches Problem der Psychologie besteht im gnosiologischen Zusammenhang des Subjekts und Objekts der Erkenntnis. In der Psychologie gibt es eine Reihe verschiedener Richtungen und Theorien. Diese Tatsache zeigt die Schwierigkeiten bei der Überwindung der Krise in der Psychologie. Als einer

von den möglichen Auswegen ist die Anwendung in der Psychologie des Prinzips der Ergänzung: um die Ganzheit der Erscheinung zu zeigen, braucht man in der Erkenntnis die einander ergänzenden Begriffe, Strategien der Untersuchung. Die Mannigfaltigkeit der Psychologie kann man mit Hilfe des Prinzips der Ergänzung zusammenfassen. Verschiedene Angaben, die in verschiedenen Bedingungen mit Hilfe verschiedener Theorien ermittelt wurden, ergänzen das Bild derselben Erscheinung. Der Untersucher wirkt bedeutend auf das Untersuchungsobjekt. In der Psychologie handelt es sich um das Problem des Nebensächlichen Veränderlichen. In der psychologischen Untersuchung braucht man "ökologische Anschauung" anzuwenden. Das Prinzip der Ergänzung ist kein Verzicht auf die traditionellen Methoden und Kategorien. Dieses Prinzip braucht man als ergänzende Beschreibung der traditionellen Begriffe.

LITERATŪRA

1. Rimkutė E. Eksperimentinės psichologijos įvadas. V., 1983. 127 p.

2. Бор Н. Атомная физика и человеческое познание. М.: Изд. иностранной лит., 1961. 151 с.

3. Выготский Л. С. Собрание сочинений. М.: Педагогика, 1982. Т. 1. 487 с.

4. Гуревич И. И., Фейгенберг И. М. Какие вероятности „работают“ в психологии?//Вероятностное прогнозирование в деятельности человека. М.: Наука, 1977. С. 9-21.

5. Зинченко В. П., Смирнов С. Д. Методологические вопросы психологии. М.: МГУ, 1983. 164 с.

6. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. М.: Педагогика, 1983. Т. 2. 318 с.

7. Омеляновский М. Э. Методологическая и реторико-познавательная функция диалектического материализма в современной физике//Физическая теория (философско-методологический анализ). М.: Наука, 1980. С. 7-34.

8. Роговин М. С. Введение в психологию. М.: Высшая школа, 1969. 382 с.

9. Фейгенберг И. М. О принципиальной неразрывности наблюдаемого и наблюдателя в психологических феноменах//Бессознательное. Тбилиси: Мещниереба, 1978. Т. 1. С. 167-173.

10. Фейгенберг И. М. Видеть-предвидеть-действовать. Психологические этюды. М.: Знание, 1986. 160 с.

11. Фресс П. Развитие экспериментальной психологии// Экспериментальная психология/Ред. П. Фресс, Ж. Пиаже. 1 и 2 вып. М.: Прогресс, 1966. С. 15-98.

12. Шерозия А. Е. Диалектика, принцип дополнительности и проблема познания психической целостности: к неклассически ориентированной стратегии научного эксперимента в психологии//Бессознательное. Тбилиси: Мещниереба, 1978. Т. 3. С. 751-788.

Vilniaus universitetas
Specialiosios psichologijos
laboratorija

Įteikta
1988.01.04